

LIETUVOS EVANGELIKŲ REFORMATŲ MOKYKLOS

V. LAURYNAITIS

Mokyklos, jų tinklas, mokymo bei auklėjimo tikslai apibūdina tų mokyklų steigėjų idėjines pažiūras ir visuomenės kultūros lygį. Tuo tikslu apie jėzuitų ir vėlesnių laikų katalikų mokyklas turime žinių, tačiau reformatų mokyklų istorija tyrinėta labai mažai.

Pasaulietinė karališkoji vyriausybė visaip protegavo katalikų mokyklas, stiprinusias feodalinę santvarką. O reformatų judėjimas kaip tik buvo nukreiptas prieš reakcinę katalikų dvasininkiją. Tad savaime kyla prielaida, kad reformacijos skelbėjų įsteigtos mokyklos turėjo pažangių tendencijų. Ypač reikšmingi švietimui Lietuvos evangelikai reformatai¹, įkūrę nemaža mokyklų.

Straipsnyje nebus nagrinėjama tų mokyklų istorija, bet tik, trumpai paminėjus veikusiasias, bus nušviečiami šie klausimai: mokyklų organizacija, mokymo bei auklėjimo tikslai, kiek joms rūpėjo lietuvių kalba, ir jų reikšmė mūsų kultūros istorijai. Bus apibūdinamos mokyklos, veikusios tik dabartinėje LTSR teritorijoje, ir bus remiamasi daugiausia reformatų archyvų fondais².

Reformatų mokyklų apžvalga

Visuomenės švietimas Lietuvoje iki reformacijos buvo apleistas. Mokyklų steigimu ir jaunimo švietimu pasaulietinė vyriausybė nesirūpino. Turtingesnioji bajorija savo vaikams samdė iš užsienio atvykusius mokytojus, kurie duodavo jaunuoliams mokslo pradmenis ir kai kuriuos paruošdavo aukštosioms mokykloms. Liaudies švietimas buvo pavestas katalikų dvasininkams, atvykusiems iš Lenkijos, nemokantiems lietuvių kalbos, atitrūkusiems nuo liaudies, nesirūpinantiems jos švietimu.

Jau Lietuvos humanistai piktinosi katalikų dvasininkų įsigalėjimu ir jų nesirūpinimu visuomenės švietimu. Mykolas Lietuvis rašė: „... patys, dykinėdami ir smaguriaudami, gaišina žmonių darbą kaip tranai bičių medų, puotauja ir puošniai taisos“. „... mūsų kunigai nesitenkina dešimtinėmis... jie dar siekia, pamindami teisę ir sveiką protą, turtinųjų dvarų ir valdyti daugelį bažnyčių... į kurias jie įėjo ne pro duris, kaip sako viešpats, o įsėlino lyg vagys ir plėšikai“³. Panašiai apie katalikų kunigus

---

¹ Jie dar būdavo vadinami kalvinais, helvetais; straipsnyje sutrumpintai — reformatai.

² Lietuvos TSR Mokslo akademijos Centrinė biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau — MAB, RS), f. 40; Lietuvos TSR Valst. Resp. biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau — RB, RS), f. 93.

³ *Mykolas Lietuvis*, Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius, V., 1966, p. 69—70.

atsiliepia ir M. Liuteris: „Jeigu mes vagis baudžiame kardų, žmogžudžius — kartuvėmis, o eretikus ugnimi, tai tuo labiau ar neturime mes užpulti šiuos žalingus pragaišties mokytojus, popiežius, kardinolus, vyskupus ir visą kitą Romos sodomos šunaują visokiais ginklais“⁴. Humanistai, pasmerkę katalikų kunigiją, religijai buvo abejingi, jie kėlė pasaulietinio mokslo ir švietimo reikalą, nors dar nebuvo supratę gimtosios kalbos reikšmės. Tik reformacijos skelbėjai atnešė pirmąsias spausdintas lietuviškas knygas ir rimtai suskato steigti mokyklas. Tad J. Jurginis ne be pagrindo teigia, kad reformacija ėjusi į Lietuvą kaip mokyklų steigėja, mokslo ir dvasinės laisvės platintoja⁵.

Katalikų dvasininkija susirūpino mokyklomis ir lietuviškais raštais, tik pradėjus plisti reformacijos judėjimui. Kovai su juo į Lietuvą buvo pakviestas jėzuitų ordinas. Jėzuitai, karalių remiami, Vilniuje įsteigė akademiją, o žymesniuose miestuose — kolegijas, laimėjusias tą kovą.

Katalikų mokyklų pergalė nebuvo pigiai laimėta. Reformaciją Lietuvoje rėmė žymūs didikai, aukšti valdžios pareigūnai, turtingesnieji miestiečiai, inteligentija.

Anksčiausia Lietuvoje ėmė plisti M. Liuterio mokslas. Paskelbus jam savo tezes prie Vitenbergo bažnyčios durų ir Prūsų kunigaikščiui priėmus jo mokslą, veikia ir Vilniuje atsirado to tikėjimo šalininkų. Abraomui Kulviečiui 1539 m. pavyko čia įsteigti aukštesnio tipo mokyklą, kurioje, be abejo, buvo mokoma antikinių kalbų ir ruošiami reformacijos skelbėjai. Po trejų

metų tą mokyklą vyriausybė uždarė, o jos mokytojams, pagrasinus inkvizicijos teismu, teko pasitraukti į Karaliaučių. Vilniaus liuteronai, išguiti iš šv. Onos bažnyčios, savo maldyklą perkėlė į turtingo pirklio Morštino, o kiek vėliau — į Mikalojaus Talvošo namus. Pagaliau, pastačius mūrinę bažnyčią prie Vokiečių (dabar Muziejaus) gatvės, nuo 1560 m. čia visam laikui įsikūrė jų parapija⁶.

Apie 1551 m. Viglefas, regis, prie tos gatvės įsteigė mokyklą, kurios veikla plačiau aiškėti ima tik nuo XVII a. Dr. Jonas Majus 1647 m. pastatydino mokyklai namą, o kitais metais paruošė liuteronų bendruomenės ir mokyklos nuostatus. Iki XVIII a. pradžios žinomi kai kurie tos mokyklos rektoriai, konrektoriai ir mokytojai. Be tos aukštesniosios, žinomos dar Vilniaus, Kauno, Biržų, Kėdainių, Tauragės parapišės liuteronų mokyklos. Kadangi šiai bendruomenei priklausė daugiausia miestiečiai vokiečiai, Lietuvoje neišleidę nė vienos lietuviškos knygos, tai ir jų mokyklos didesnio poveikio Lietuvos kultūrai neturėjo.

Arionai, socionai, anabaptistai buvo pačios radikaliausios krypties šalininkai, bet jie Lietuvoje mokyklų neįsteigė.

Reikšmingiausi — evangelikai reformatai. Lietuvos didikai, stambesnieji dvarininkai savo dvaruose, miestų jurisdikose steigė parapijas, vadinamas zborais, savo valdinius paversdami reformatais. M. Valančius pažymi, kad Žemaičių vyskupystėje buvo 41 kalvinų bažnyčia⁷. J. Lukoševičius mini 49 bažnyčias, buvusias dabartinėje LTSR teritorijoje⁸. Archyvų duomenys rodo tų

⁴ J. Jurginis, Humanizmas ir renesansas Lietuvoje, V., 1965, p. 82.

⁵ Ten pat.

⁶ A. F. Adamowicz, Kościół augsburski w Wilnie, Wilno, 1855, p. 22.

⁷ M. Valančius, Zemajtiu wiskupiste, V., 1848, t. I, p. 98.

⁸ J. Łukaszewicz, Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, Poznań, 1843, t. II, p. 6—95.

parapijų bažnyčių buvus gerokai daugiau⁹.

Tad Lietuvos respublikos teritorijoje buvo apie 80 parapijų ar jų filialų. Reikia manyti, kad jų būta ir daugiau, tik neišliko ar nesurasta žinių.

Lietuvos reformatų parapijų steigėjai suprato, kad mokyklomis ir švietimu bus galima patraukti į save jaunimą ir įsitvirtinti visuomenėje. Tai rodo jų fundaciniai raštai, nuostatai, instrukcijos. Kristupas Radvila 1611 m. instrukcija įpareigoja Rysinskį, dvarų ekonomą, kad jo valdose prie kiekvienos parapijos būtų steigiama mokykla ir turėtų savo bakaliarą¹⁰. E. Valavičius 1593 m. nuostatais įpareigoja savo valstiečius, kad jie, rudenį apsidirbę, po šv. Mykolo, kasmet leistų į mokyklą vaikus nuo 8—9 iki 15 metų amžiaus. Jis net grasina tiems, kurie to įsakymo neklausysią¹¹. Atrodo, Valavičius turi galvoje net visuotinį pradinį mokymą. Žodžiu, steigėjai raštais įpareigoja ekonomus ar vietines parapines bendruomenes ne tik išlaikyti mokyklas, bet ir šelpti maistu, drabužiais mokinius, likusius našlaičiais, ir beturčius. Reformatai buvo susirūpinę ir užmokyklinio jaunimo mokymu. 1693 m. Biržų valsčiui buvo paskirtas lektorius, kuris lankytų tolimesnių

kaimų vaikus ir juos mokyti¹². Yra žinoma, kad pasiturį valstiečiai pasamdydavo namų mokytojus savo vaikams. Reformatai ir į tokius mokytojus buvo atkreipę dėmesį. Karolina Liudvika Radvilaitė 1686 m. įpareigojo vietos dvasininkus pasiteirauti apie juos ir, radus tinkamų, pagalvoti, ar nereikėtų jų paremti provizija¹³.

M. Valančiui buvo žinomos 7 parapiinės mokyklos. Archyvų duomenimis, jų būta gerokai daugiau. Pažymėtinos šios parapiinės mokyklos: Beinoravos, Biržų, Deltuvos, Dubingių, Gėluvos, Griežės, Jotainių (Panevėžio rj.), Kėdainių, Kelmės, Krasnogališkių, Kurklių, Naujamiesčio, Pamūšio, Papilio, Pašušvio, Nemunėlio Radviliškio, Raseinių, Rietauvo, Salamiesčio, Seirijų, Svėdasų, Šiluvos, Šventežerio, Švobiškio, Vilniaus, Vyžonų, Zeimelio ir Zeimių. Iš viso 28 mokyklos. Reikia manyti, kad būta ir daugiau. Jų veikla priklausė nuo to, kiek pajėgi buvo vietos bendruomenė. Mokyklos pradėjo veikti nuo XVI ar XVII a. Daugumos jų amžius trumpas, tačiau kai kurios veikė net iki XIX a. pusės.

Ypač reikšmingos reformatų aukštesniosios mokyklos, ruošusios inteligentią: dvasininkus, mokytojus, politikus

⁹ Dėl bendro vaizdo tos parapijos paminimos rajonais: Anykščių rj.—Kurklių, Svėdasų; Biržų rj.—Papilio, Biržų, Radviliškio (Nemunėlio); Jonavos rj.—Zeimių, Upnių, Panoterų (?); Kaišiadorių rj.—Kosciūkiškių; Kėdainių rj.—Kalnaberžės, Kėdainių, Mantviliškio, Bartkūniškio (?), Sėtos; Kelmės rj.—Beržėnų, Gonpravos, Grauzų, Griuzdžių, Kelmės, Kolainių, Krasnogališkių, Liolių, Slabados, Saukėnų; Kretingos rj.—Kartenos; Kupiškio rj.—Salamiesčio; Lazdijų rj.—Seirijų, Šventežerio; Mažeikių rj.—Griežės, Sedos; Molėtų rj.—Dubingių, Swirnaų (?); Pakruojo rj.—Linkuvos, Pamūšio, Zeimelio; Panevėžio rj.—Naujamiesčio, Upytės, Nesteravos (?); Pasvalio rj.—Pasvalio, Plonėnų, Saločių, Švobiškio; Plungės rj.—Plungės, Rietavo; Prienų rj.—Balbieriškio, Jiezno, Pramižių; Radviliškio rj.—Beinoravos, Grinkiškio, Mockiškių, Mankiškių, Pašušvės, Šiaulėnų; Raseinių rj.—Gėlavos, Dainių, Perkūniškės, Raseinių, Šiluvos, Ugionių, Viduklės; Rokiškio rj.—Cedasų; Šiaulių rj.—Kurtuvėnų, Padubysio, Rekščių; Šilalės rj.—Laukuvos, Širvintų rj.—Čiobiškio, Gelvonų, Musninkų; Tauragės rj.—Gaurės, Tauragės; Trakų rj.—Kareiviškių, Rykantų; Ukmergės rj.—Deltuvos, Venusavos; Utenos rj.—Vyžonų, Owancie (?), Užpalių; Varėnos rj.—Liškiaivos; Vilniaus rj.—Glintiškių, Vilniaus, Šilėnų.

¹⁰ RB, f. 93, apl. 22.

¹¹ Ten pat, apl. 16.

¹² Ten pat, apl. 15.

¹³ Ten pat.

(reformatų darbuotojus), nuo kurių turėjo priklausyti ateitis. Kadangi aukštesniųjų reformatų mokyklų veikla ir tikslai plačiau atsispindi archyvuiniuose fonduose ir apie jas bus daugiausia kalbama, tai aiškumo dėlei bus trumpai pažymima, kas įsteigė tas mokyklas, nuo kada jos ėmė gyvuoti ir kada išnyko.

Vilniaus aukštesniosios reformatų mokyklos įsteigimo metai nežinomi. Mikalojus Radvila Juodasis (m. 1565 m.) apie 1553 m., tapęs reformatu, Lukiškėse įsteigė savo tikėjimo išpažintojams bažnyčią ir tuoj susirūpino mokyklos reikalu. Viename pasitarime Mikalojus Radvila iškėlė mintį, kad vaikai ir tarnai (aby dziatki i czeladka) čia galėtų iš ko nors įgyti „tikrojo mokslo“. 1565 m. testamentu jis paskyrė didelę pinigų sumą vietos bendruomenei ir jos mokyklai. Po jo mirties Vilniaus reformatus globojo Mikalojus Radvila Rudasis (m. 1584 m.), 1570 m. nupirkęs žemės sklypą (tarp Literatų ir J. Biliūno gatvių) ir čia ėmęs statyti bažnyčią, prieglaudą, mokyklą ir bendrabutį. Jam mirus, statybos darbus baigė Kristupas Radvila Perkūnas (m. 1604 m.).

Tuo metu veikė 4 klasių mokykla, mokytojams ir mokiniams bendrabutis su valgykla. Tad Vilniaus mokykla turėjo geras sąlygas. Tačiau dėl jėzuitų persekiojimų ji netrukus nustojo veikusi. 1640 m. Senato nutarimu parapija su savo institucijomis išstremta už miesto ribų, o aukštesnioji mokykla uždaryta visam laikui. Nėra jokių žinių, kad ji būtų buvusi atgaivinta. Vietos reformatams teko tenkintis tik pradine mokykla, su pertraukomis veikusia iki antrojo pasaulinio karo.

Šiluvos aukštesnioji reformatų mokykla. Sofija Vnučkienė nupirko iš M. Za-

višos Šiluvos miestelį ir 1592 m. raštu įpareigojo vietos bendruomenę parūpinti mokyklai tris mokytojus, paskyrus jiems nemažus atlyginimus¹⁴.

Šiluvos reformatai ir jų mokykla taip pat patyrė skaudžių smūgių iš katalikų. Buvo iškelta byla, kad jie, esą, pasigrobę katalikų bažnyčią ir jų žemę. 1622 m. katalikai susigražino bažnyčią ir žemę ir su įniršiu puolė reformatus. Pagaliau katalikai apkaltino pastaruosius šovus į kryžių. Vėl prasidėjo bylos. 1669 m. katalikai laimėjo bylą, ir 3 reformatų kunigai bei keletas parapijiečių buvo nubausti pakarti. Tik už didelę išpirką išsigelbėjo nuo mirties.

Tokiais reakcijos metais ir aukštesniajai mokyklai buvo nelengva. 1639 m. sinodo sesijoje vietos mokytojas Zigmantas Gorlevijus įpareigojamas paklusti vietos dvasininkui, niekur nuo mokyklos neatsitraukti ir uoliai mokyti vaikus¹⁵. Čia jau kalbama tik kaip apie pradinę mokyklą.

Biržų reformatų bendruomenė buvo bene gausiausia. Parapijai pradžią davė didikai Radvilos. Mikalojus Radvila Rudasis pastatydino bažnyčią ir įsteigė pradinę mokyklą¹⁶. Jau 1584 m. minimas bakaliaras. Jo sūnus Kristupas I Perkūnas 1589 m. bakaliarui paskyrė 30 lenk. auksinų ir ordinariją¹⁷. Jo sūnus Kristupas II (m. 1640 m.) 1611 m. savo instrukcijoje sako, kad prie bažnyčios privalo būti baigta statyti mokykla, joje turi būti 3 mokytojai, t. y. rektorius ir du kolegos, iš kurių du jau esą. Rašte įpareigojama įsteigti alumnatą mokiniams, iš kurių šešetas gaus visą išlaikymą ir bus ruošiami dvasininkais ir mokytojais¹⁸. Tad 1611 m. reikia laikyti Biržų aukštesniosios mokyklos įkūrimo metais. Daugelį

¹⁴ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I, V., 1955, p. 244.

¹⁵ RB, f. 93, apl. 16.

¹⁶ J. Łukaszewicz, Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie, Poznań, t. II, 1843, p. 156.

¹⁷ RB, f. 93, apl. 15.

¹⁸ Ten pat, apl. 22.

metų, be rektoriaus, minimi 2 arba 3 mokytojai. Taigi priklausomai nuo įvairių sąlygų Biržuose veikė arba triklasė, arba keturklasė mokykla.

1731 m. Biržai atiteko Nesvyžiaus šakos katalikams Radviloms, fanatiškai neapkentusiems reformatų. Aukštesniajai mokyklai prasidėjo sunkūs metai. Nuo XVIII a. antrosios pusės aiškiai matyti, kad čia veikė tik pradinė mokykla.

Kėdainių aukštesnioji reformatų mokykla — reikšmingiausia. 1625 m. Vilniaus Provinciniame sinode buvo nutarta Slucke ir Kėdainiuose įsteigti aukštesniąsias mokyklas, nes tos vietos esančios saugios ir aprūpintos tinkamais dvasininkais, galinčiais tvarkyti mokyklas¹⁹. Mokykla ėmė veikti tik nuo 1629 m. Tai matyti iš Kėdainių sinodo sesijos 1629.II.12 d. protokolo; susirinkę svečiai entuziastingai sutiko mokyklos įkūrimą²⁰. 1631 m. Kristupas Radvila nupirko mūrinį Saflerio namą mokyklai, mokytojams ir bendrabučiui. Tais metais ir mokyklai suteiktas „šviesiosios gimnazijos“ (Gimnasii illustris) titulas²¹. Iš pamokų tvarkaraščio matyti, kad ji buvo keturklasė. Veikė beveik 200 metų. 1824 m., per filaretų bylą, caro vyriausybė ją uždarė. Apie šią mokyklą turime daugiausia archyvinių žinių.

Mokyklų organizacija

Reformatų mokyklos savitai buvo tvarkomos. Steigdami parapijas, Lietu-

vos didikai fundaciniais raštais įpareigo davė jose laikyti pradines arba parapišines mokyklas ir jas pavesdavė vietos pamokslininkų globai. Aukštesniąsias tvarkė sinodai²².

Aukštesniosios mokyklos buvo steigiamos didesniuose miestuose. Jos būdavo arba trijų, arba keturių klasių pagal finansinius išteklius, mokinių skaičių ir mokytojų kadrus. I klasė, t. y. aukščiausioji, buvo vadinama prima, II — secunda, III — tertia ir IV-oji, pati žemiausioji, — quarta. Prie kiekvienos klasės pritvirtindavo vieną mokytoją, kuris joje dėstydamas visus programinius dalykus.

Mokyklų tvarkymas, mokymo bei auklėjimo tikslai, vieninga mokslo programa, ypač aukštesniosioms mokykloms, kėlė specifinius uždavinius. Tuo reikalu prie Provincinio sinodo Vilniuje 1627 m. buvo įsteigta Edukacinė komisija²³, kurios žiniai buvo atiduotos visos kunigaikštystės mokyklos. Andrius Dobžanskis paruošė aukštesniųjų mokyklų nuostatus, kuriuos 1629 m. patvirtino Provincinis sinodas²⁴. Panaikinus jėzuitų ordiną 1773 m., prasidėjo mokyklų reformų laikas. 1775 m. buvo pertvarkyta ir reformatų Edukacinė komisija, paruošusi naujus mokyklų nuostatus, kuriuos 1788 m. suformulavo sinodas²⁵. Be to, distriktų sinodai savo ruožtu irgi duodavo mokykloms nurodymus. Kalbant apie aukštesniųjų mokyklų mokytojus, mokinius, mokymo bei auklėjimo tikslus, straipsnyje bus remiamasi minėtais nuostatais.

¹⁹ RB, f. 93, apl. 7.

²⁰ Ten pat, apl. 21.

²¹ Ten pat.

²² LDK teritorija buvo suskirstyta į 6 distriktus: Žemaitijos, Užnerio, Vilniaus, Baltarusijos, Naugarduko ir Polesės. Jų delegatų susirinkimai, arba sinodai, tas mokyklas tvarkė.

²³ RB, f. 93, apl. 7.

²⁴ MAB, f. 40, b. 21 ir 217. Porządek szkół ewangelickich w WXL a osobliwie w Słucku. Autoritate Synodi A° 1629 stwierdzone. Po tais nuostatais tarp kitų yra pasirašę Užnerio superintendentas Jonas Minvydas ir Žemaičių superintendentas Petras Lazarovičius.

²⁵ RB, f. 93, apl. 7. Projekt do ustaw dla szkół Ewangel. WXL.

Mokytojai

Nuostatuose kalbama apie mokytojus ir jų pareigas. Ypač pabrėžiamas **scholarcho** (t. y. dvasinio vadovo) vaidmuo mokykloje. Jis stebi, kad mokykloje būtų besąlygiškai vykdomi nuostatai, kas savaitę vizituoja klases, tikrina mokytojų darbą, dalyvauja egzaminuose, stebi mokinius ir sprendžia, kokiam luumui jie bus tinkami. Prižiūri alumnus, sinodo lėšomis einančius mokslus jaunuolius, juos priima į alumnatą (bendrabutį), netinkamus šalina. Jis kas mėnuo šaukia mokytojų posėdžius, pats juose dalyvauja, geriausiems mokiniams įteikia dovanas. Scholarchui kas šeštadienis rektorius teikia raportus apie mokyklos gyvenimą, o mokytojai kas dvi savaitės atsiskaito už savo darbą. Jo žinioje yra mokyklos dokumentai, nuostatai, antspaudas, skaitytinios mokiniams knygos. Jis būdavo skiriamas iš pasižymėjusių dvasininkų. Minėtosios funkcijos rodo, kad scholarchas buvo ne tik dvasinis, bet ir faktinis mokyklos vadovas.

Rektorius tvarkydavo vidaus reikalus. Jis prižiūrėdavo mokyklos pastatus, juos remontuodavo, rūpindavosi baldais, mokslo priemonėmis, iškabindavo tvarkaraštį, tikrindavo, kaip mokytojai jo laikosi, ar mokiniai laiku renkasi į pamokas, dalyvaudavo visuose egzaminuose, išlaikiusius keldavo į aukštesnes klases, naujai įstojančiuosius imatrikuliudavo. Rektorius lanko mokinius namuose, tikrina jų elgesį, drausmę ir mokymąsi. Paprastai rektorius dėstydavo I klasėje. Nuostatuose pažymima, kad rektorius galįs būti ir pasaulietis, ir dvasininkas, bet pabrėžiama, kad jis visada turįs paklusti scholarchui. **Konrektorius**, arba subrektorius, būdavo rektoriaus pavaduotojas, bet neturėdavo visų jo teisių.

Mokytojai būdavo vadinami magistras, docentais, kolegomis, lektorias, katekistais, bakaliarais priklausomai nuo jų mokslinio laipsnio, išsilavinimo, kurią klasę mokydavo ir kokių nuopelnų turėjo bendruomenei. Magistras būdavo vadinami baigę aukštąjį mokslą arba bent kiek studijavę aukštojoje mokykloje, docentais — pasauliečiai mokytojai, baigę aukštesniąją mokyklą, lektorias — kandidatai į kunigus, mokantys tikybos, regis, ne pamokų metu, katekistais — dėstantys katekizmą, bakaliarais — menko išsilavinimo, mokantys pradinėse mokyklose.

Nuostatuose pabrėžiama, kad mokytojas turi būti pamaldumo pavyzdys mokiniams, jautrus, teisingas visuomenei, tėvynei ir auklėtiniais; turi gerai mokėti dalyką, skaityti „gerų logikų“ knygas, kurios įgalina pažinti žmogaus elgesį ir minties rišlumą (postępowanie y związek mysli), skiepyti mokiniams praktinę logiką, būsiančią vadovu viešajame gyvenime. Tad pabrėžiama racionalios galvosenos reikšmė. Mokytojas turįs besąlygiškai paklusti mokyklos vadovybei, dalyvauti mokytojų posėdžiuose, kas dvi savaitės rašyti scholarchui ataskaitas ir du kartus per metus — raportus Edukacinei komisijai apie savo darbą. Jo darbą griežtai kontroliavo.

Scholarchas turėjo teisę bet kada lankyti pamokas, distrikto sinodo skirtasis inspektorius kas mėnuo tikrino jo darbą, superintendentas (distrikto vyriausias dvasininkas) bent kartą per mėnesį lankydavo mokyklą ir vėl tikrindavo mokytojo mokomąjį ir auklėjamąjį darbą. Be to, Edukacinės komisijos vizitatoriai, kilus mokykloje nesusipratimams, atvykdavo ir tenai spęsdavo bylas. Radę netinkamai dirbančių, pedagogų posėdžiuose kritikuodavo, ruošdavo teismus, atleisdavo iš pareigų.

Vadovybė akylai sekė asmeninį mokytojų gyvenimą²⁶. Dėl tokios griežtos kontrolės ir drausmės ne vienas mokytojas išeidavo iš mokyklos.

Apie mokyklų darbuotojų atlyginimus beveik visada būdavo kalbama didikų fundacijų raštuose, sinodų ir Edukacinės komisijos aktuose. Atlyginimų dydis priklausė nuo didikų geros valios, ekonominių bendruomenės resursų. Be to, atlyginimams nebuvo nustatyta kokių nors kategorinių normų; juos skirdavo kiekvienam darbuotojui individualiai, pagal jo išsilavinimą, mokslo laipsnį ir nuopelnus bendruomenei. XVI ir XVII a. fundatoriai atlyginimus skirdavo iš savo dvarų maisto produktais ir dalį pinigais. Atlyginimai buvo pakenčiami, ir mokytojas galėjo šiaip taip verstis. Nuo XVIII a. mokyklos, netekusios didikų globos, ėmė skursti; Edukacinė komisija dėl lėšų stokos nepajėgė tinkamai aprūpinti mokytojų. Atlyginimai būdavo išmokami 2 kartus per metus: per šv. Joną (VI.24) ir šv. Martyną (XII.7).

Mokytojai skųsdavosi menkais atlyginimais. Reikėjo gerinti jų buitį.

Mokytojai būdavo apgyvendinami bendruomenės namuose, mokinių bendrabučiuose. Jiems išskirdavo žemės sklypus daržams, kurie būdavo bene svarbiausia ekonominė parama. Žodžiu, mokytojo profesija nebuvo viliojanti.

Sinoduose nuolat būdavo skundžiamasi, kad tikinčiųjų mažėja, mokyklos užsidaro arba tik vegetuoja dėl to, jog parapijos neaprūpinamos dvasininkais, o mokyklos — mokytojais. Tad sinoduose kadry klausimas būdavo pats opiausias. Kadangi reformatų dvasininkai ir mokytojai būdavo labai persekiojami, tai turtingosios bajorijos jaunuoliai bevelijo įsitaisyti teismuose ar dvaruose.

Tuomet reformatai atkreipė dėmesį į neturtingąją šlėktą ir valstiečius, kurių vaikai troško mokslo, bet neturėjo lėšų. Vilniuje, Biržuose, Šiluvoje, Kėdainiuose buvo įsteigti bendrabučiai, vadinami alumnatais. Alumnai sinodų lėšomis būdavo aprūpinami maistu, drabužiais, kuru, šviesa. Jie drauge su kitais ėjo mokslą mokykloje, tačiau buvo ypatingoje dvasininkų globoje. Gavusius pašalpą būtinai reikėjo išugdyti dvasininkais ar mokytojais. Kadangi alumnatai neturtingiesiems buvo vienintelė galimybė pasiekti mokslo, tai kandidatų jiems netrūkdavo, bet priimdavo tik tiek, kiek leido lėšos. Kėdainiuose 1650 m. buvo 6 alumnai, 1754 m. — 17, 1775 m. — 21, 1824 m. — 8. Kandidatai į alumnatus būdavo stropiai atrenkami. Iš parapinių mokyklų priimdavo tik gabius mokinius, kilusius iš bendruomenei ištikimų šeimų, vietos dvasininkui ir mokytojui rekomendavus. Dažniausiai į alumnatus patekdavo aukštesniųjų mokyklų mokiniai, scholarchų stropiai atrinkti.

Vis dėlto nemaža alumnų apvildavo sinodus. Pvz., Provinciniame sinode 1618 m. paaiškėjo, kad Šiluvos alumnai atsisakė būti mokytojais²⁷. Ir kituose alumnatuose būdavo neretas reiškinys, kad jų auklėtiniai nueidavo savais keliais. 1618 m. Vilniaus sinode buvo nutarta nepriimti į alumnatus tų, kurie raštu nepasižadės iki mirties jei ne dvasininku, tai bent mokytoju būti. Pasižadėjimai, matyt, reikalo nepataisė. 1732 m. ta sąlyga buvo sušvelninta: mokytojauti reikėjo tiek metų, kiek sinodo lėšomis buvo studijuota.

Lietuvoje tebuvo aukštesniojo tipo reformatų mokyklos. Dvasininkų ir mokytojų profesijoms reikėjo aukštesnės kvalifikacijos. Kristupas Radvila buvo

²⁶ RB, f. 93, apl. 21. Kėdainių alumnų regentas ir lietuvių kalbos mokytojas Jonas Progulbickis įsimylėjo miestietę Sapmanovą. Vietos sinodas 1652 m. uždraudė ją vesti ir įsakė visiškai nutraukti pažintį. Kai mokytojas to nutarimo nepaklausė, pašalino iš pareigų, ir jam, atrodo, teko pasitraukti iš Kėdainių.

²⁷ Ten pat, apl. 16.

mėginęs Vilniuje įsteigti aukštąją mokyklą, tačiau tam griežtai pasipriešino karaliaus ir Vilniaus vyskupas²⁸. 1735 m. Vilniaus sinode kilo sumanymas savus jaunuolius, besiruošiančius tapti mokytojais, leisti į Vilniaus jėzuitų akademią, kur reformatus mielai priimdavo. Tačiau toks sumanymas buvo atmestas, nes jėzuitai reformatų jaunuolius taip perauklėdavo, kad šie tapdavo savo tėvų tikėjimo priešais²⁹. Beliko viena išeitis — vykti į užsienio universitetus. Tam reikalui nuolat trūkdavo lėšų, ypač nuo XVIII a., kai reformatai neteko didikų globėjų paramos, o Prūsų valdovai, pamatę blėstant reformatų judėjimą Lietuvoje, ėmė nebeskirti lėšų.

1824 m. Novosilcevo pastangomis caro vyriausybė uždraudė paskutinę aukštesniąją Kėdainių mokyklą ir uždraudė Lietuvos reformatams siųsti jaunimą į užsienio universitetus³⁰. Kadry rūšimas dar labiau pasunkėjo. Tada gabesnieji jaunuoliai būdavo priskiriami išsilavinusiems dvasininkams, kurie nelegaliai ruošdavo dvasininkus ar parapinių mokyklų mokytojus. Panaikinus jėzuitų ordiną ir krašte atsiradus tikibinei tolerancijai, reformatai ėmė leisti savo vaikus į katalikų aukštesnias mokyklas. Prie jų sinodai steigdavo neturtingiesiems bendrabučius, skirdavo stipendijas. Pvz., 1827 m. Ukmergėje buvo 8 alumnai, 1830 m. Kražiuose — 17, 1824 m. Vilniuje — 8, o 1833 m. — 20. Tiems auklėtiniams sinodai paskirdavo savo kapelionus³¹. Tokių alumnų kvalifikacija, žinoma, buvo neaukšta.

Menkas mokytojų atlyginimas, katalikų persekiojimai, sunkus mokytojų išugdymas ir jų išsilavinimo smukimas — tai tos priežastys, dėl kurių nyko Lietuvos reformatų mokyklos.

Mokiniai

Aukštesniosiose reformatų mokyklose mokėsi tik berniukai. Apie stojamuosius egzaminus niekur nekalbama; gal jų ir nebuvo — užtekdavo atsivežti papratinės mokyklos baigimo pažymėjimą ir charakteristiką. Pašalintųjų iš papratinės mokyklos nepriimdavo. Buvo įvestas imatrikuliacijos mokestis — kilmingųjų tėvų vaikai įmokėdavo po 20 liet. grašių, mažiau pasiturį — 15, o vargšų vaikai būdavo atleidžiami nuo jo. Nuo XVIII a., pasunkėjus ekonominei bendruomenės padėčiai, turtingesnieji mokėdavo ir už mokslą. Miestiečių vaikai gyvendavo pas tėvus, o suvažiavusieji iš provincijos išsinuomodavo mieste pirkias, vadinamas stancijomis, ir gyvendavo grupėmis bei mokydavosi.

Savita buvo mokinių organizacija. Iš geresnių mokinių būdavo paskiriami pareigūnai, padėdavę palaikyti drausmę, kelti elgesio ir mokslo lygį. Klasių tvarkdariai, vadinami **cenzoriais**, tikrindavo pamokų ir bažnyčios lankomumą, per pertraukas sudraudsdavo nedrausminguosius arba pranešdavo mokytojui. Jie sėdėdavo pirmame suole, ir taip būdavo pagerbiami. Klasių **korepetitoriai** (koriceušai) rūpinosi klasės mokinių mokslu, nepažangiesiems padėdavo ruošti pamokas. Kad pakeltų korepetitorių autoritetą, rektorius viešai juos patvirtindavo ir taip pat su cenzoriais pasodindavo į pirmą suolą. **Direktoriai**, arba guverneriai, gyvendavo drauge su mokiniais stancijose, padėdavo ruošti pamokas ir buvo atsakingi už drausmę. Juos skirdavo rektorius. Kas mėnuo vykdavo rektorius ir direktorių pasitarimai, kuriuose buvo kalbama apie mokinių elgesį, drausmę ir pažangumą. Tokia mokinių organizacija padėdavo mokyklai atrinkti gabesnius moki-

²⁸ J. Łukaszewicz, Dzieje. . . , t. II, p. 163.

²⁹ RB, f. 93, apl. 3.

³⁰ Ten pat, apl. 7.

³¹ MAB, f. 40, b. 1076.

nus ir ugdyti ištikimus bendruomenei veikėjus.

Iš Kėdainių mokyklos raportų, siųstų 1768—1824 metais Edukacinei komisijai, sinodui, vėliau Vilniaus universitetui, sužinome apie mokinių socialinę kilmę, religiją, amžių ir t. t.³² Minėtais metais mokinių skaičius priklausomai nuo politinių ir ekonominių krašto sąlygų svyravo nuo 63 iki 128. 1824 m. raporte nurodoma, iš kur mokiniai kilę: iš Raseinių apskrities — 15, Upytės apskr. — 17, Kauno apskr. — 21, Ukmergės apskr. — 12, iš Naujamiesčio — 2, Kėdainių — 19, iš Vilniaus — 7. Raporte nurodoma ir socialinė kilmė: šlėktų — 67, miestiečių — 16, laisvųjų — 6, baudžiauninkų — 1, nežinomų — 4; 1792 m. — ir kilmė, ir religija.

katalikų	liuteronų	reformatų
šlėktos — 45, miestiečių — 7,	šlėktos — 3, miestiečių — 4,	šlėktos — 14, miestiečių — 1

Valstiečių vaikų neminima. Matyt, valstiečius užrašydavo šlėktomis. Katalikų ir reformatų vaikų santykį atskleidžia šie skaičiai: 1778 m. — 16 kat. ir 73 ref., 1784 m. — 62 kat. ir 62 ref., 1792 m. — 68 kat. ir 20 ref. Taigi, mažinant reformatų, mokykloje ima dominuoti katalikai. 1798 m. IV klasėje mokėsi 28 mokiniai, III — 12, II — 7, I — 5. Tai rodo, kad, keliant mokinius į aukštesnes klases, nemaža jų nubyrėdavo, kad tik mažai daliai pavykdavo baigti mokslus. Be to, buvo mokinių, kurie toje pat klasėje mokėsi po kelerius metus; apie tai kalba 1785 m. raportas: III klasėje — po 3-čius metus, II kl. — po 5-tus metus, I kl. — po 7-tus metus. Suprantama, gabesnieji mokyklą baigdavo greičiau, o kai kurie sulaukdavo solidaus amžiaus. 1785 m. raporte pažymima, kad III kla-

sės mokinių amžius — 7—19 metų, II — 11—20, I kl. — 15—19. Kadangi vienoje klasėje tais metais veikė 3 klasės, besimokančių mokinių amžius taip skyrėsi, kad mokytojui dirbti buvo nelengva. Darbas klasėje pasunkėdavo dar todėl, kad mokinių žinių lygis buvo nevienodas, kad mokoma būdavo tam tikrais srautais: labiau išsilavinusiems ir mažiau išsilavinusiems mokiniams būdavo dėstomi skirtingo mokslinio lygio dalykai.

Mokomieji dalykai

Kėdainių mokykla gyvavo bemaž du šimtmečius. Kokie dalykai joje buvo dėstomi, kiek savaitinių valandų tiems dalykams skiriama, kokių pakitimų įvyko mokymo bei auklėjimo procese, parodo tvarkaraščiai.

Kėdainių mokyklos veiklą galima suskirstyti į tris periodus: 1) nuo 1629 m. iki jėzuitų ordino panaikinimo 1773 m. Dėl katalikų persekiojimų šie metai mokyklai buvo sunkiausi; 2) nuo 1773 iki 1803 m., kol mokykla pateko Vilniaus universiteto žinion. Šiuo laikotarpiu, įsigalint religinei tolerancijai ir siekiant reformuoti švietimą, ir Kėdainių mokykloje juntamos pastangos priartėti prie visuomenės poreikių; 3) nuo 1803 iki 1824 m., kai mokyklą uždarė caro vyriausybė. Šie metai buvo mokyklos klesėjimo laikotarpis.

Iš pirmojo Kėdainių mokyklos veiklos laikotarpio pažymėtinas pats pirmasis ir istoriškai labai reikšmingas 1629 m. savaitinis pamokų tvarkaraštis³³.

Lotynų kalbai ir romėnų autoriams tvarkaraštyje skiriama daugiausia valandų. II ir I klasėse dar įvedama graikų kalba. IV ir III klasėse nenurodoma nei savaitinių valandų, nei kuria kalba tie dalykai einami. Tačiau galima suprasti, kad turima reikalo tik su lotynų

³² RB, f. 93, apl. 7, ir ten pat, R. Downar, *Opis historyczny szkoly pow., Kiedanskiy...*

³³ Ten pat, apl. 1.

IV kl.	III kl.		II kl.	I kl.
alfabetas	linksniavimas	lotynų k.	12 val.	10 val.
rašymas	asmenavimas	romėnų autoriai	12 „	6 „
žodžiai	Katono dveilčiai	retorika	— „	5 „
	lenk. katekizmas	graikų k.	2 „	2 „
	sakiniai	katekizmas	2 „	2 „
	žodžiai	logika	— „	3 „
	rašymas, pratybos	disputai	2 „	2 „
	disputai, aritmetika	aritmetika	2 „	2 „
			32 val. 32 val.	

kalba, nes jau IV klasėje tos kalbos išmokoma tiek, kad kitoje klasėje (III) mokiniai skaitydavo Katono dveilčius. Mat, humanizmo ir reformacijos laikais tikėta, kad antikos mokslas ir menai yra pasiekę aukščiausią tobulumo laipsnį ir kad, tik juos įsisavinus, ypač lotynų kalbą, bus galima tapti šviešiu, universaliu žmogumi.

Lotynų kalbos buvo mokoma iš Kordeoro „Pasikalbėjimų“, eilėdaros — iš Renijaus vadovėlio. III ir II klasės skaitė Katono dveilčius, o pirmoji — Cicerono laiškus, Vergilijaus bukolikas. Graikų kalbos mokė iš Golijo vadovėlio. Retorikai I klasėje buvo skiriama net 5 valandos; jos buvo mokomasi iš Cicerono ir Livijaus raštų, nes menas kalbėti, išliūnai dėstyti mintis, jas argumentuoti, kovojant ir stiprinant savo idėines pozicijas, buvo nepaprastai svarbu³⁴.

Antroje vietoje eina religiniai mokslai. Reformacijos judėjimas nuo humanizmo skiriasi tuo, kad jis įgijo religinį pobūdį. Reformuota religija norėta pakelti visuomenės moralę ir stoti į kovą prieš katalikų reakciją. IV klasėje nenurodomas religijos mokslas, bet užklasinu metu, be abejo, buvo mokoma. III klasėje minimas mažasis lenkiškas katekizmas. II ir I klasėse religijos buvo mokoma iš Heidelbergo plačiojo katekizmo su šventraščio ištraukomis. Jam skiriama tik 2 valandos. Tačiau religi-

jos mokslą papildydavo logika ir disputai. Logikai rūpėjo įrodyti dievybės egzistavimą, o disputai taip pat vykdavo teologinėmis temomis. Per disputus mokiniams būdavo leidžiama pasireikšti, kiek jie įsisavinę religines tiesas ir kiek pajėgia kovoti prieš katalikų teologus. Aritmetika buvo suprantama taip pat savitai. 1629 m. nuostatuose pažymima, kad ji turi būti aiškinama ir teoriškai, ir praktiškai. Aritmetiką teorine prasme tegalima suprasti taip, kad jos tikslumu ir dėsningumais įrodomas dievybės buvimas.

Gamtos mokslų neminima. Apie lenkų kalbą tepasakyta, kad III klasėje buvo mokoma iš lenkiško katekizmo, o aukštesniosiose — iš lotyniško. Daugiau išmokyti lenkų kalbos nesirūpinta — pakako to, kad ja būtų galima paaiškinti lotynų kalbos taisykles (apie lietuvių kalbą bus kalbama vėliau). Apskritai tvarkaraštis rodo, kad XVII a. pradžioje Kėdainių ir, žinoma, kitos reformatų mokyklos buvo ne tiek konfesinio, kiek klasicistinio pobūdžio.

1693 m. Kėdainių mokykloje buvo einami šie dalykai: 1. Šventasis raštas, evangelijos, 2. Katekizmas, 3. Logika, 4. Retorika, 5. Lotynų kalba ir autoriai, 6. Graikų kalba, 7. Hebrajų kalba, 8. Lenkų kalba, 9. Aritmetika, 10. Geografija ir šiek tiek istorijos³⁵. Kokie dalykai buvo einami kiekvienoje klasėje

³⁴ Šiame ir kituose tvarkaraščiuose nenurodoma nei autoriai, nei vadovėlių bei knygų tikslūs pavadinimai, nei jų leidimai.

³⁵ MAB. f. 40, b. 217.

pirmadienis	antradienis	ketvirtadienis	penktadienis
	III kl.	II kl.	I kl.
prieš pietus 3 val.	religijos pradmenys, lotynų k. pradmenys	tas pats, tik plačiau ir tiksliau	teologija, dogmatika, retorika, geometrija, trigonometrija
po pietų 3 val.	charakterio formavimas, geografijos ir aritmetikos pradmenys	istorija, geografija, logika, metafizika, fizikos geometrijos pradmenys	pradm., moralinė filosofija, bažnyčios istorija
trečiadieniais ir šeštadieniais			
prieš pietus	išeitos medžiagos kartojimas	išeitos medžiagos kartojimas	filosofiniai disputai matematikos ir teologijos klausimais
po pietų	vokiečių ir prancūzų, graikų ir hebrajų k. būsimiesiems dvasininkams	kaip ir III kl., tik plačiau	lenkiškos ir lotyniškos deklamacijos

ir kiek valandų jiems skiriama, nenurodyta.

Palyginus su 1629 m. tvarkaraščiu, pastarajame esama pakitimų. Be katekizmo, minimas šventraštis ir evangelijos, įvedama hebrajų kalba. Geografijos ir istorijos mokslais, matyt, buvo stengiamasi supažindinti su reformacijos judėjimu ir su tomis šalimis, kur jis buvo paplitęs. Tad sustiprinami teologiniai mokslai. Mat, tas laikotarpis Lietuvos reformatams buvo pats sunkiausias: jų bažnyčias degino, dvasininkus ir mokytojus persekiojo. Dabar jiems nebuvo galimybių rūpintis apskritai visuomenės švietimu ir krašto kultūra, tik reikėjo išlaikyti savo žlungančias pozicijas. Todėl nuo XVII a. antrosios pusės mokyklos ima įgyti siaurus konfesinius tikslus.

1773 m. buvo panaikintas jėzuitų ordinas, įsipykęs savo gobšumu ir scholastiniu mokslu. Visos jo mokyklos uždarytos, turtai paskirti visuomenei šviesti. Buvo įsteigta Edukacinė komisija, kuri ryžosi pertvarkyti mokyklų programas, leisti vadovėlius, sustiprinti gamtos, matematikos, istorijos, geografijos

mokslių dėstymą ir priartinti mokyklas prie gyvenimo. Reformatų Provincinis sinodas taip pat ryžosi pertvarkyti savo mokyklas. Jų Edukacinė komisija ėmė ruošti naują mokymo programą. Tai rodo 1775 m. pamokų tvarkaraštis³⁶.

Palyginus su XVII a. tvarkaraščiais, matyti kai kurių pakitimų. Visų pirma, labiau detalizuoti teologiniai ir filosofiniai mokslai, padidintas jų valandų skaičius vietoj lotynų k. ir romėnų autorių, nes reformatams šiuo metu labiausiai rūpėjo savi konfesiniai tikslai. Tačiau čia sustiprinama matematika, geografija, istorija; į III ir II klases įvedamos prancūzų ir vokiečių kalbos, o graikų ir hebrajų paliekamos tik būsimiesiems kandidatams į kunigus. Pirmos klasės mokiniai vasarą supažindinami su laukų matavimu. Tai rodo tam tikrą artėjimą prie gyvenimo poreikių. Kokiais vadovėliais naudotasi, tvarkaraštyje nepažymėta.

Tvarkaraštyje pastebime didelių pakeitimų. III ir II klasėse neminimas tikybos mokslas. Be abejo, jis buvo einamas popiet užklasinio būdu, nes tvarkaraščio pabaigoje pažymima, kad mo-

³⁶ Ten pat, b. 6730.

1785 m. tvarkaraštis³⁷:

III kl.		II kl.		I kl.	
lotynų k.	— 6 val.	lotynų k.	— 8 val.	Heidelbergo katekizmas	— 4 val.
romėnų autoriai	— 4 „	romėnų autoriai	— 4 „	filosofija	— 4 „
lotynų k. skaitiniai	— 4 „	vokiečių k.	— 4 „	lotynų k.	— 2 „
lotynų k. pokalbiai	— 4 „	vokiečių skait.	— 4 „	romėnų klasik.	— 4 „
dailyraštis	— 4 „	geografija	— 2 „	geografija	— 6 „
aritmetika	— 6 „	istorija	— 2 „	aritmetika	— 4 „
geografija	— 2 „	lenkų k.	— 2 „	vokiečių k.	— 4 „
		dailyraštis	— 4 „	retorika	— 2 „
30 val.		30 val.		30 val.	

kytojai įpareigojami privačiai mokyti tų dalykų, kurie pasirodysią reikalingi. Atsisakoma prancūzų kalbos, bet sustiprinamas vokiečių kalbos kursas. Graikų ir hebrajų kalbos neminimos. Žemesniosiose klasėse, ypač trečioje, nepaprastai daug valandų skirta lotynų kalbai. Figūruoja Baumeisterio racionaliosios filosofijos principai, Marchicos retorika, Kornelijus Nepos, Kordero Pokalbiai. Tai rodo, kad mokykla vėl pasuko klasiistine kryptimi.

1788/89 m. m. tvarkaraštyje³⁸ laisvalaikiu, prižiūrint mokytojui J. Monkevičiui, siūloma ruošti mokiniams pramogas, žaidimus. Gražinama prancūzų kalba. Ypač reikšminga tai, kad visoms klasėms įvedama lenkų kalba ir lenkiškų laikraščių skaitymas, Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kursas. Tad šiuo metu Kėdainių reformatų mokykloje sustiprėja lenkų kultūros įtaka ir lenkiškos nacionalinės nuotaikos.

1803—1824 m. Kėdainių mokykla, patekusi Vilniaus universiteto žinion, suklesti: ji tampa apskrities 5—6 klasių mokykla, sustiprėja jos ekonominė bazė, mokiniai aprūpinami vadovėliais, mokytojams gerai atlyginama. Į ją noriai priimami katalikų vaikai, kuriems skiriamas kapelionas, nyksta religinis fana-

tizmas; 1803 m. tvarkaraštyje³⁹ I klasėje religijai skiriama tik 2 valandos, o įvedama algebra, statistikos mokslas, enciklopedija, rusų kalba. Pažymėtini šie vadovėliai ir raštai: Renijaus lotynų kalbos gramatika, Gėdikės skaitiniai lotynų kalba, kun. Kamiensko vokiečių kalbos gramatika, Šulcero vokiečių kalbos vadovėlis aukštesniosioms klasėms, Mykolo Soltyko enciklopedijos vadovėlis, Vergilijaus „Eneida“, Cicerono kalbos, Kornelijus Nepos. 1809 m. tvarkaraštyje⁴⁰ gilinami matematikos mokslai: geometrija, algebra, trigonometrija, logaritmai, fizika. Įvedama politinė ekonomija, teisė, etika, gamtos ir astronomijos mokslų pradmenys, literatūros mokslo įvadas. 1810 m. tvarkaraštyje⁴¹ pažymima, kad mokytojas jam priskirtoje klasėje nedėsto visų dalykų, bet pagal savo specialybę dirba su visomis klasėmis. Vilniaus vizitatoriai yra teigiamai įvertinę Kėdainių mokyklos darbą. Tik, deja, caro vyriausybė šią daug žadančią mokyklą uždarė.

Mokymo tikslai ir metodai

Iš tvarkaraščių buvo galima pastebėti, kad Kėdainių mokyklai rūpėjo pagrindiniai du tikslai: antikos autoriais išugdyti šviesią pasaulietinę asmenybę,

³⁷ RB, f. 93, apl. 7.

³⁸ Ten pat.

³⁹ Ten pat.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ Ten pat.

o jos moralę kelti religijos pagrindu. Pirmuoju atžvilgiu, žinoma, mokykla vaidino pažangų vaidmenį, tačiau religinio jausmo diegimas buvo stabdys asmenybei vystyti, ypač vėlyvesniais laikais, ir nacionalinei krašto kultūrai kelti. Tai rodo Kėdainių mokyklos istorija.

Reformatai griežtai laikėsi principo, kad religija — kiekvieno žmogaus dorovės pagrindas. 1629 m. nuostatuose itin pabrėžiama religinio auklėjimo reikšmė, nes, esą, jei nebus jaunuolis auklėjamas tokia dvasia, tai ir ateityje iš jo nebus galima tikėtis „pamaldumo pažangos“. Vilniaus Provincinio sinodo 1625, 1631 m. kanonai smerkia „popiežiškas“, „pagoniškas“ katalikų mokyklas, nes jos ugdančios didžiausius reformatų bendruomenės priešus. Įsakoma iš tokių mokyklų vaikus atimti ir juos leisti į sąvąsias, o kas to nutarimo nepaklausys, būsią atskirti nuo bažnyčios. Kėdainių sinodas 1659 m. sesijoje įpareigoja vaikus atimti net iš liuteronų mokyklos (žebų z saskiej szkoly odebrali)⁴².

Reformatai savo mokyklas vadina „bažnyčios seminarijomis“ (seminaria ecclesice). Jau vien pavadinimas rodo, kokie turi būti mokytojai ir mokiniai, kokių tikslų mokykla turi siekti. 1629 m. nuostatuose pabrėžiama, kad mokyklos rektorius ir kolegos turi būti pamaldūs ir geras pavyzdys mokiniams. 1637 m. Kėdainių sinode buvo svarstomas mokytojo Jurgio Hekelio elgesys, kuris ministrų akivaizdoje žadėjęs būti evangeliku, tačiau vis delsiąs. Pažymima, kad žmogus, priešingas mūsų religijai, negalįs būti toleruojamas „viešojoje mokykloje“⁴³. Požiūris į mokytojo profesiją maža kuo pakito ir vėliau. Net 1789 m. Vilniaus sinode pažymima: „Palyrimas moko, kad geresnė tvarka būna

tose mokyklose, kur mokytojai yra dvasininkai“⁴⁴.

Bažnyčios lankymas buvo būtinas. 1640 m. Kėdainių sinode buvo nustatyta tokia tvarka⁴⁵: sekmadieniais ir šventadieniais iš pat ryto mokytojai ir mokiniai susirenka į mokyklą. Čia mokiniai lavinami iš katekizmo ir supažindinami su tos dienos evangelija šitaip: I kl. mokiniai — su graikiškuoju tekstu, II ir III kl. mokiniai — su lotyniškuoju, o IV kl. mokiniai — su kokia nors sentencija. Po to, mokinius išrikiavus klasmėmis, mokytojai su rektoriumi ir tvarkdariais prie mokinių priekyje sustoję, su giesmynais rankose organizuotai žygiuodavo į bažnyčią. Bažnyčioje mokiniai būdavo sustatomi prie ambonos, o mokytojai per mišias ir pamokslą tebestovėdavo mokinių priekyje. Tik per mišparus jie galėdavo susėsti prie „stalo“ (prie to, kur kunigas atlikdavo pamaldas). Mokiniai iš giesmynų giedodavo, ir savo elgesiu bei giedojimu turėdavo būti pavyzdys parapijiečiams. Mokiniai, žinoma, neištvėdavo tokios ilgos kančios. Nepaisydami tvarkdarius pastabų, jie imdavo trypinėti, šnibždėti ir, giedodami visokiais balsais, pokštus krėsti. Parapijiečiai ėmė skųstis. 1747 m. buvo nutarta, kad mokytojai stovėtų ne priekyje, bet prie savo klasių mokinių ir sudraustų pašaipuolius.

Po pamaldų mokytojai ir mokiniai grįždavo į mokyklą. Čia mokiniai būdavo tikrinami, ko jie pasimokę iš pamokslų. Vyresnieji turėdavo papasakoti pamokslą turinį, nurodydami pagrindinius religinius teiginius ir jų argumentus.

Maldai būdavo skiriama ne tik šventadieniai. 1629 m. nuostatuose sakoma, kad kasdien prieš pamokas pusvalandžiui, o šeštadieniais visai valandai

⁴² Ten pat, apl. 21.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ MAB, f. 40, b. 1.

⁴⁵ RB, f. 93, apl. 21.

mokiniai susirenka į mokyklą studijuoti katekizmo ir giedoti giesmių. Jų neužmiršdavo ir namuose. Nuostatai įpareigoja rektorius ir kolegas tikrinti, kad mokiniai namuose rytais ir vakarais sukalbėtų maldas, o pietaudami ir vakarienė audami pasakytų triskart (tryškroč) kokią sentenciją, skaitytą ar girdėtą per pamoką.

Pamaldumas ruošiant sau kadrus, nors ir ne taip griežtai, buvo diegiamas ir vėlyvesniais laikais. Žemaitijos distrikto konsenjoras Kurnatovskis, jau mokyklai esant universiteto žinioje, 1804 m. susirūpinęs rašo Provinciniam sinodui, kad universitetas atleisias senuosius mokytojus ir paskirsiąs savus (katalikus), įvesiąs savo vadovėlius, svetimus mūsų tikėjimui, kad mokyklą užplūsią katalikai, kad mokiniai bus atgrasinti studijuoti tikybą ir stoti į dvasininkų luomą, kad ilgainiui reformatų avidė liksianti be savo dvasininkų⁴⁶. Suprantama, toks religinio jausmo skiepijimas neplėtė jaunuolio aki-račio.

Mokymo **metodai** buvo taip pat ypatingi. Kėdainių mokykla beveik iki XIX a. pradžios visą dėmesį buvo skyrusi lotynų kalbai, romėnų autoriams, teologiniams bei filosofiniams dalykams. Juos per trejus ketverius metus būtų buvę galima pramokyti, jei būtų kvalifikuoti mokytojai, vadovėlių, daugiau lektūros ir tinkami mokymo metodai. Deja, čia visais atžvilgiais buvo nemažų trūkumų. Mokytojai būdavo komplektuojami su dideliu vargu, o ir tie patys, metus kitus pastudijavę užsienyje, visai nesu-sipažinę su metodikos klausimais, imdavosi pedagoginio darbo. Ypač buvo pasigendama vadovėlių. Katalikų mokyklos buvo geriau aprūpintos vadovėliais, tačiau reformatai į jų vadovėlius dėl religinių įsitikinimų nė pažiūrėti negalėjo. Kaip buvo galima išsiversti be

vadovėlių ir lektūros? Jau 1629 m. nuostatuose buvo patariama naudoti diktavimus. Tad lotynų, graikų kalbų žodžiai, taisyklės, teologinės bei filosofinės tiesos, šventraščio ištraukos būdavo diktuojamos, ir mokiniai jas užsirašydavo. Tai atimdavo daug laiko. Kadangi rašomojo popieriaus taip pat trūkdavo, mokiniai rašydavosi į tam tikras lenteles, nuo kurių būdavo galima nutrinti. Bet nutrynus nelikdavo ankstesnio teksto. Dėl to reikėdavo viską įsikalti į galvą. Net pirmojoje XVIII a. pusėje buvo reikalaujama „trumpąją geografiją“ išmokti atmintinai.

Keisčiausia buvo tai, kad mokiny būdavo verčiamas pirmiau išmokti tekstą atmintinai, o tik po to prasidėdavo jo prasmės aiškinimas. Net 1789 m. Kėdainių mokyklos raporte sakoma, kad lotynų kalbos sintaksės taisyklės išmokstamos atmintinai, o po to aiškina-mos (poczym należyte ich objesnienia następuie)⁴⁷. Mokiniai būdavo pratina-mi greit atmintinai išmokti, nes buvo susidariusi nuomonė, kad tik tasai bus išprusęs ir mokslais pasipuošęs (artibus instructi), kuris atmintyje sukaups daug citatų ir sugebės įsiminti naujų.

Kalimo metodas lavino vien mechaninę atmintį. Jo trūkumus ir patys reformatai buvo supratę. Tad sinodai egzaminatorius ir ypač scholarchą įpareigodavo stebėti ir tikrinti, kaip mokiniai supranta atmintinai žinomų taisyklių, tekstų prasmę.

1629 m. nuostatuose patariama per pamokas įgytas žinias praktiškai įsisa-moninti (ale usum raczey ze wszystkich lekcyi ukazowali). Lotynų kalbos mokydavosi ekstemporalėmis: pirmiausia būdavo padiktuojamas lotyniškas tekstas ir jis išverčiamas į lenkų kalbą; po to lenkiškasis verčiamas į lotynų. Pagaliau tokie vertimai būdavo atliekami žodžiu. Ne gana to, vyresniųjų klasių

⁴⁶ Ten pat, apl. 7.

⁴⁷ Ten pat.

mokiniai būdavo verčiami kalbėti lotyniškai. 1629 m. nuostatuose klasių tvarkdariai buvo įpareigojami per pertraukas sekti mokinius ir, išgirdę lenkiškai kalbant, pranešti mokytojui. Už tai būdavo jei ne baudžiama, tai bent griežtai įspėjama. Toks praktinis kalbos įsisavinimas duodavo nuostabių rezultatų — neretai antrų mokslų metų mokins imdavo skaityti romėnų autorius.

Panašiai būdavo įsisavinamos ir teologijos, filosofijos tiesos. Tam reikalui vykdavo disputai. Mokytojas pateikdavo kokį nors teologinį, filosofinį teiginį ar dogmą. Vienas mokins būdavo įpareigojamas rasti argumentų tam teiginiui patvirtinti, antrasis — jam paneigti. Paprastai argumentai būdavo parenkami ne iš praktinio gyvenimo stebėjimo, o iš teologinių raštų. Paskirtą dieną ir valandą visos klasės akivaizdoje vykdavo tų mokinių disputas. Mokins, sutriuškinęs „popiežininką“ ar „jėzuitą“, būdavo laikomas rimtai pasiruošusiu gyvenimui. Nuostatuose pažymima, kad disputai klasėje būtų ruošiami dukart per savaitę. Kokiais klausimais jie vykdavo, žinių nerasta. Tie scholastiniai disputai lavindavo mokinių intelektą ir šiek tiek savarankišką mąstymą. Jie, mokiniams, atrodo, būdavo įdomesni už sausą kalimą.

Reformatams, kovojantiems su katalikų teologais ir norintiems patraukti į savo pusę visuomenę, retorika buvo labai svarbi. Kaip jie to meno siekdavo, metodinių nurodymų nerasta. Visuose pamokų tvarkaraščiuose minimos Cicerono kalbos. Jas mokiniai mokėdavo atmintinai. Tų kalbų pavyzdžiais lavindavo savo iškalbą.

Egzaminai, atostogos, pramogos, drausmė, bausmės

Egzaminams būdavo skiriamas ypatingas dėmesys, nes juos laikė geriau-

sia priemone mokinių žinioms patikrinti. 1629 m. nuostatai įpareigoja mokyklą egzaminus ruošti dukart per metus: prieš šv. Martyną ir prieš Seštinę. Nuostatuose pabrėžiama, kad mokinius egzaminuoja ne vienas mokytojas, o komisija. Be mokytojo, joje dalyvaudavo scholarchas, rektorius, Edukacinės komisijos atstovas ir pora civilių — mokyklos kuratorius (fundatorius) ir koks nors žymus bendruomenės senjoras. Egzaminuodavo klasės mokytojas, kiti komisijos nariai turėjo teisę mokinį paklausinėti. Sinoduose būdavo nusiskundžiama prastomis mokinių žiniomis. Tada kilo mintis, kad dvejų egzaminų per maža. 1643 m. Kėdainių sinodas nutarė, be tų dvejų „viešųjų“ egzaminų, daryti kas mėnuo, išskyrus tris pirmuosius mėnesius mokslo metų pradžioje⁴⁸. Tokie papildomi egzaminai buvo vadinami „uždaraisiais“. Tačiau pastarieji nedavė jokio efekto. Vėliau buvo atkreiptas dėmesys į pagrindinį egzaminą, vykdavusį, prieš paleidžiant mokinius vasaros atostogų. Pirmiausia būdavo egzaminuojami vyresniųjų klasių mokiniai, po to — žemesniųjų. Egzaminai baigdavosi laisva kūryba — mokiniai savo išsilavinimą galėdavo apvainikuoti sukurtu eilėraščiu iš „prozdijos“, kurį raiškiai padeklamuodavo komisijai. Egzaminų komisija mokinių žinias vertindavo keturiais pažymiais: gerai, vidutiniškai, menkai, visai blogai. Egzaminų rezultatus paskelbdavo rektorius.

Tačiau oficialiai mokinius keldavo į aukštesnes klases rudenį, prieš pradedant naujus mokslo metus. Reformatų mokyklose būdavo stengiamasi juos sutikti kuo iškilmingiausiai. Į iškilmes būdavo kviečiami distrikto senjorai, mokinių tėvai. Iš mokyklos mokytojai, mokiniai, svečiai vykdavo į bažnyčią. Po mišių ir scholarcho pamokslų visi susirinkdavo į mokyklos salę, kur būdavo

⁴⁸ Ten pat, apl. 21.

sustatytos dvi eilės suolų. Į kairiąją suolų eilę susėsdavo visi mokiniai, o dešinioji likdavo tuščia. Suolų priekyje už stalų susėsdavo mokytojai ir svečiai. Rektorius pasakydavo kalbą ir perskaičydavo mokyklos nuostatus (leges Gymnasii), primenančius visiems mokslo bei elgesio nuostatus. Po to prasidėdavo įdomiausia programos dalis: rektorius kviesdavo kiekvieną mokinį, išlaikijęs egzaminus, jį pasveikindavo, daugiau ar mažiau pagirdavo ir sodindavo į dešinę suolų eilę. Neišlaikiusieji jų pačių gėdai pasilikdavo besėdį kairėje. Po šios procedūros rektorius kiekvienos klasės mokinius nuveddavo į klases, juos pristatydavo jau ten belaukiančiam tos klasės mokytojui. Tokios ceremonijos mokiniams, be abejo, buvo įspūdingos.

Mokiniai turėdavo oficialaus **laisvalaikio**. Vasaros atostogos paprastai būdavo rugpiūčio ir rugsėjo mėnesiais. Be to, Trijų karalių, Dangun žengimo, Kalėdų, Velykų, pasninkų dienomis mokiniai švėsdavo po tris dienas. Atrodytų, kad per šias nedarbo dienas mokiniai, išvykę į namus, galėdavo atitrūkti nuo sunkaus darbo ir pajvairinti savo gyvenimą. Tačiau reformatai bijojo, kad mokiniai gali suartėti su katalikais ir išsižadėti savo tikėjimo, todėl jiems draudė (gal ir ne visada) išvykti į namus. 1629 m. nuostatuose sakoma, kad rektorius ir kolegos per atostogas turi mokyti mokinius po 2 valandas (w caniculę dwie godziny uczyć maią). Net 1784 m. sinode buvo pakartotinai priminta neleisti išvykti per šventes (aby wyiezdzeniu na Święta iuz na zawsze zagrodzić).^{48a}

Kuo reformatų mokinys pajvairindavo nuobodų mokyklinį gyvenimą? Jėzuitų kolegijų mokiniams nebūdavo draudžiama išvykti į namus, jėzuitai ruošda-

vo vaidinimus, būdavo leidžiama mokiniams pavaikščioti po miestą su žvaigžde, piliečių namuose pagiedoti ir pasikalėdoti, būdavo organizuojamos išvykos į gamtą, pas vaišingus klebonus. Šiuos mokinius žavėdavo iškilmingos procesijos, vyskupų, karalių sutiktuvs. Tokių pramogų reformatų mokyklose nebūdavo, nes visa tai buvo svetima jų dvasiai. M. Liuteris pašalino iš bažnyčių paveikslus, prabangą, liturginį puošnumą. Erazmas Roterdamiš taikliai apibūdino puritonišką dvasią: „Kur viešpatauja liuteronizmas, ten menai žlunga“⁴⁹. Kalvinas dar toliau eina: jis visiems uždraudė žaisti, šokti, puošniai rengtis, lankyti teatrą. Tokia puritoniška dvasia buvo diegiama ir reformatų bažnyčiose, ir mokyklose. Archyvų medžiagoje nėra aptikta žinių, kad kurioj nors jų mokykloje būtų suruoštas vaidinimas. 1637 m. Kėdainių sinode duotas toks nurodymas: „Komedijomis vaikų nelinksminti, o verčiau disputus, oracijas, dialogus ruošti“ (Comediami niezabawiać dzieci, chyba dyspuciami, oraciami, dialogami)⁵⁰. Buvo draudžiami ir kalėdojimai, ir giedojimai, vaikščiojant su žvaigžde. 1631 m. Kėdainių sinode tokių vaikštynių, kaip „svetimų geriems papročiams“, nutarta neleisti (nigdy niezazywała)⁵¹.

Tad, kiauras dienas besimokydami, mokiniai beveik visai neturėjo progų įdomiau praleisti laiką. Tik universiteto laikais ta dvasia Kėdainių mokykloje ėmė nykti.

Mokykloje viešpatavo geležinė **drausmė**. Būdavo sekamas kiekvienas mokinio žingsnis. Pagal nustatytas regulas mokiny s kėlėsi, meldėsi, moksėsi. Rytai s prieš pamokas mokytojai patys pirmieji atėdavo į klases ir po pamokų paskutiniai ie išėdavo, kad mokiniai netriukš-

^{48a} Ten pat, apl. 7.

⁴⁹ *St. Kot, Historia wychowania, Lwów, t. I, 1934, sk. 46.*

⁵⁰ RB, f. 93, apl. 21.

⁵¹ Ten pat.

mautų. Per pertraukas į kiemą išbėgusius mokinius prižiūrėdavo mokytojas bei cenzoriai ir, pastebėję negerai elgiantis, užrašydavo į klasės elgesio žurnalą. Mokiniui padarius 25-ius „prasikaltimus“, rektorius skirdavo bausmę. Grįžusius iš mokyklos mokinius vėl sekdamo direktoriai. Sutemus būdavo draudžiama išeiti į gatvę. Žodžiu, mokinių paklusnybė mokyklos ir bažnyčios vyresnybei buvo besąlygiška.

Betgi sinodų sesijų protokoluose dažnai randame nusiskundimų, kad mokiniai pažeidžia drausmę. Suprantama, jaunatviškas temperamentas prasiverždavo iš tų pančių: jie nusikalsdavo miestiečiams, gatvėse susimušdavo su katalikais, bažnyčioje iškėsdavo pokštų, nemėgstamam mokytojui sukurdavo paskvilį ir pan. Būdavo net tokių išsišokimų, kad, nebaigus mokslo metų, tekdamo uždaryti mokyklą.

Drausmės laužytojams būdavo taikomos įvairios **bausmės**: juos įspėdavo, pabardavo, viešai sugėdindavo, sodindavo į karcerį, bausdavo fiziškai, net iš mokyklos šalindavo. 1631 m. Kėdainių mokyklos nuostatuose⁵² kalbama apie fizines bausmes. Įspėjama, kad nusikaltusių žiauriai ir įtūžę kumštini per galvas ir veidus nemuštų, bet tik pliektų su rykšte. Kas atlikdavo bausmės procedūrą, nuostatuose nenurodoma. Pasakyta tik tiek, kad direktoriai, atsaką už mokinio elgesį namuose, gali bausti, tik būtinam reikalui esant ir su rektoriaus žinia. Korepetitoriai, atsakingi už mokinio elgesį mokykloje, neturi teisės mušti; priešingu atveju jie patys bus baudžiami dabokle (scisłym aresztem). Už kokius nusikaltimus mokiniai būdavo fiziškai baudžiami, konkrečiai nekalbama. Nuostatuose ypač pabrėžiamos šios nedorybės: atkaklumas, pasi-

priešinimas, nepaklusnybė mokyklos vadovybei, išdaigų krėtimas bažnyčioje ir per disputus mokykloje. Matyt, tokias ydas rykšte gydydavo.

Sinoduose būdavo nusiskundžiama, kad mokiniai, gaunantys visą išlaikymą, išeina iš mokyklos. Suprantama, dažnas neištvėrdavo dėl drausmės. Betgi baigusieji tokios kietos drausmės mokyklą išsiugdydavo tvirtą charakterį ir tapdavo fanatiškai atkaklūs, užsispyrę savo įsitikinimų gynėjai. Kad auklėtiniai, persekiojami, niekinami ir žudomi, galėjo išverti keletą šimtmečių, rodo reformatų mokyklų auklėjimo rezultatus.

Reformatų mokyklų reikšmė

Vaclovas Gizbertas Studnickis yra tos nuomonės, kad Kėdainių ir Slucko reformatų mokyklos buvusios geriausios⁵³. Ir J. Lukoševičius išaukština Kėdainių mokyklą (Sławne na całą Litwę)⁵⁴. Reikšmės klausimas yra probleminis, ir dažniausiai jos vertinamos, remiantis asmeniniais įsitikinimais. Nors Lietuvos reformatai nepasmerkė feodalinės santvarkos, vis dėlto jų reikšmė kultūros istorijai nemaža. Kadangi reformatų sąjūdis buvo nukreiptas prieš katalikų reakciją, slopinusią laisvą mintį, tai pažangesnieji to sąjūdžio vertintojai pabrėžia teigiamas mokyklų puses.

Vertinant reformatų mokyklas, pirmiausia reikia atsižvelgti į to sąjūdžio istoriją: XVI a. pabaigoje ir XVII a. pirmojoje pusėje matyti to sąjūdžio aktyvumas ir platus užmojai. Dvaruose rado prieglobstį daug žymių asmenų, išėjusių mokslus užsienyje, susipažinusių su naujomis humanistų idėjomis. Lietuvoje jie skelbė laisvės, tolerancijos ir valstybės stiprinimo idėjas. Pažymėtini

⁵² Ten pat, Leges officia Docentium.

⁵³ W. Studnicki, Kościół ewangelicko reformowany w Wilnie, W., 1935, p. 7.

⁵⁴ J. Łukaszewicz, Dzieje..., t. II, p. 158.

šie mokslininkai, publicistai, poetai: Volanas, Lasickis, Sudrovskis, Mončinskis, Rysinskis, Benijus ir Simonas Budniai, Andrius Rimša, Jonas Kozakevičius, Radvanas ir kiti.

Reformatai steigė spaustuves savo raštams leisti. Jų žinioje buvo ar jiems prijautė 9 spaustuvės. Steigė parapiškas ir aukštesnias mokyklas. Radvila Rudasis buvo pasiryžęs Vilniuje įsteigti aukštąją mokyklą. Tik pradėjusios veikti aukštesniosios mokyklos buvo aprūpintos gerais, išsilavinusiais mokytojais. To meto mokykloms rūpėjo ne vien konfesiniai tikslai; jos savo mokiniams stengėsi suteikti bendrą klasikinį išsilavinimą. Nors jie nepasmerkė feodalinės santvarkos, vis dėlto kaip švietėjai pažymėtini. J. Jurginis ne be pagrindo rašo, kad reformacija į Lietuvą ėjo kaip mokyklų steigėja, mokslo ir dvasinės laisvės platintoja⁵⁵.

Ilgainiui reformatų sąjūdžio ir mokyklų reikšmė ėmė blėsti, kai jos neteko didikų globėjų, kai katalikų dvasininkai, ypač jėzuitai, ėmė griauti ir deginti jų bažnyčias bei mokyklas. Taigi ir Kėdainių, ir kitoms mokykloms nebuvo sąlygų platesnei visuomeninei veiklai bei kūrybingumui pasireikšti. Joms terūpėjo siauri konfesiniai tikslai. Mokiniam būdavo kalamos religinės dogmos, antikos raštų sentencijos, bet jie neparuošiami gyvenimui. Scholastinis mokymo metodas ne diegė visuomeninius kultūrinius interesus, o vien slopino jaunuolio savarankišką, kritinį mąstymą.

Tik panaikinus jėzuitų ordiną, didžiausią reformatų smaugėją, ir Kėdainių mokyklai patekus universiteto globon, ji ėmė atsigausti. Tai rodo, kad šitų ujamų ir persekiojamų žmonių turėta nemaža potencijos, kad jie, jei ne reakcijos siautėjimas ir kitos nelaimės,

būtų galėję duoti daugiau mūsų kultūros istorijai.

Reformatų įnašas mūsų krašto kultūrai matuojamas tuo, kiek jie savo mokyklomis ir raštais švietė liaudį jai suprantama kalba, tuo keldami nacionalinių visuomenės susipratimą.

St. Klačinskis teigia, kad reformacija buvę vartai, pro kuriuos lenkų kultūra taikiu būdu sklido Lietuvoje⁵⁶. Jeigu kalbėsime apie „vartus“, tai jie geriausiai tiktų katalikų klebonijai, didžiausiam lenkinimo židiniui. Lietuvos didikai reformatai valstybės atžvilgiu laikėsi daugiau ar mažiau separacinių pažiūrų ir lietuvių kalbos neneigė. Vis dėlto St. Klačinskio žodžiuose esama tiesos. Reformacijos sąjūdis priklausė nuo inteligentijos ir bajorijos pastangų. Jam plintant, aukštosios reformatų mokyklos, galėjusios paruošti inteligentijos kadrus, Lietuvoje nebuvo. Bajorų kilmės jaunimas mokslus ėjo daugiausia Krokuvos akademijoje, todėl lenkų kalba ir kultūra jam pasidarė savos. Pirmieji reformacijos idėjų skelbėjai, pamokslininkai ir mokytojai buvo kilę iš Lenkijos. Jie atsivežė raštų lenkų kalba ir patys rašė daugiausia savąja kalba. Be to, reformacijos sąjūdyje dalyvavo įvairių tautybių žmonės, todėl lenkų kalba raštijoje tapo lyg bendrine literatūrine kalba. Dėl minėtų sąlygų ir Lietuvos reformatai vartojo lenkų kalbą. Šalia juridinių dokumentų, raštų rusų kalba, visi kiti reformatų raštai tebuvo rašomi lenkiškai.

XVI a. Lietuvos didikai, steigdami parapijas, statydami bažnyčias, nesirūpino lietuvių kalba. Matyt, jie buvo įsitikinę, kad, suvarę valstiečius į savas bažnyčias, savaime įtvirtins krašte naują tikybę. Tačiau, bajorams grįžtant į katalikybę, kilo reikalas kreiptis į parapijiečius jiems suprantama kalba. Tokį posūkį paryškina M. Petkevičiaus ir

⁵⁵ J. Jurginis, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, p. 204.

⁵⁶ MAB, t. 40, b. 904.

⁵⁶ St. Klaczyński, *Zabytki reformacyjne w Wilnie*, Wilno, 1926, p. 3.

J. Morkūno Vilniuje išleistos lietuviškos knygos.

Buvo atkreiptas dėmesys į pamaldų kalbą. Jau 1630.XII.2 d. Kėdainių sinode nutarta, kad čia reikia dviejų dvasininkų, iš kurių vienas lietuviškai, ant-rasis lenkiškai atliktų pamaldas ir sakytų pamokslus⁵⁷. Kristupas Radvila Kėdainiuose įrengė atskirą bažnyčią lietuviams. Kėdainių sinodo 1633, 1653, 1661 m. sesijose primygtinai reikalaujama, kad lietuviams pamaldas atliktų pagal senuosius papročius jiems suprantama kalba⁵⁸.

Biržų reformatų bendruomenė buvo bene gausiausia ir lietuviškiausia. Jau Kristupas Radvila 1636 m. instrukcijoje sako, kad tik Biržų reformatų bažnyčioje gali būti lietuviškos pamaldos, liuteronų bažnyčioje — lenkų ir vokiečių kalbomis⁵⁹. Beveik visą laiką čia gyveno vienas ar daugiau pamokslininkų, mokėjusių lietuvių kalbą, kurie ta kalba ir atlikdavo pamaldas. Tad J. Yčas teigia, kad Biržuose niekuomet nebuvo visuomenė lenkinama per bažnyčią⁶⁰. Ir į kitas lietuviškas parapijas sinodai skirdavo lietuvių kalbą mokančius pamokslininkus. Ingė Lukšaitė savo apybraižoje plačiai apžvelgia Lietuvos reformatų lietuviškas parapijas su jų pamokslininkais, mokėjusiais lietuviškai⁶¹.

Trūkstant dvasininkų bei mokytojų, ypač lietuviškoms parapijoms ir mokykloms, reikėjo susirūpinti jų kadru rengimu. Yra daug žinių, kad alumnus specialiai mokydavo lietuvių kalbos. Pirmiausia alumnatų fundatoriai M. Švoba, Kristupas Radvila ir kiti įpareigoja jų auklėtinius mokyti lietuvių kalbos.

Tos kalbos reikalą pabrėždavo distriktų sinodai. 1673 m. Kėdainių sinode buvo nutarta, kad būsimeji dvasininkai dievo žodį skelbtų liaudžiai suprantama kalba⁶². 1719 m. Kėdainių sinodas vėl pažymi, kad vietos alumnai turi būti mokomi lietuvių kalbos ir paruošiami dvasininkų pareigoms⁶³. 1727 m. Vilniaus sinodas įpareigoja Kėdainių ir Biržų alumnus mokėti lietuvių kalbą⁶⁴. 1731 m. Kėdainių sinodas įsako visiems alumnams dalyvauti pamaldose su lietuviškais giesmynais⁶⁵. 1686 m. Užnerio sinodas kreipėsi į Liudviką Karoliną Radvilaitę, kad ji paskirtų stipendijas Karaliaučiaus alumnams, besimokantiems lietuvių kalbos. Pastarieji, eidami mokslą drauge su kitais mokiniais, suprantama, žadino ir pačioje mokykloje domėjimąsi gimtąja kalba. Alumnatai išugdė nemaža ir lietuviškos spaudos darbuotojų.

Taip pat nekyla abejonių, kad pradinėse mokyklose būdavo mokoma lietuvių kalbos. Tos mokyklos buvo dvejopos: žemesnio laipsnio ir aukštesnio. Žemesnio laipsnio mokyklose bakaliaras tik pramokydavo vaikus skaityti, rašyti, giedoti iš lietuviško giesmyno ir šiek tiek skaičiuoti; aukštesnio tipo mokyklose docentai daugiau ruošdavo vaikus aukštesniosioms mokykloms. Čia, be lotynų kalbos ir kitų dalykų, mokiniai galėjo pasirinktinai mokytis arba lenkų, arba lietuvių kalbos. Tai rodo archyviniai dokumentai. M. Švoba 1606.VII.22 d. raštu įpareigoja savo turtų globėją Švobiškyje laikyti lietuvių kalbą mokantį pamokslininką vaikams mokyti⁶⁶. Pamūšės fundatorius 1622 m.

⁵⁷ RB, f. 93, apl. 19.

⁵⁸ Ten pat, apl. 16; MAB, f. 40, b. 1136.

⁵⁹ RB, f. 93, apl. 15.

⁶⁰ J. Yčas, *Biržai*, p. 142.

⁶¹ J. Lukšaitė, *Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a., V.*, 1970, p. 18—36.

⁶² RB, f. 93, apl. 16.

⁶³ Ten pat, apl. 17.

⁶⁴ MAB, f. 40, b. 904.

⁶⁵ RB, f. 93, apl. 17.

⁶⁶ Ten pat, apl. 6.

įpareigoja savo žmoną išlaikyti lietuviškai mokantį katekistą⁶⁷. 1756 m. Biržų sinodas pažymi, kad Užnerio distriktui labai reikia biblijų, giesmynų, katekizmų ir kitų lietuviškų knygų mokykloms. Kadangi Žemaičių distrikte tokių esą, prašo jų atsijusti⁶⁸. Dar ryškiau lietuvių kalbos mokymas atsispindi nuo XIX a. pradžios. Tai matyti iš Biržų, Nemunėlio Radviliškio, Švobiškio, Papilio mokyklų mokytojų raportų⁶⁹, siųstų sinodams 1826—1853 m. Raportų grafose pažymima, kiek tais metais buvo mokinių ir kiek iš jų mokėsi lietuvių kalbos. Biržų mokykloje 1829 m. iš 10 mokinių lietuvių kalbos mokėsi 8, 1846/47 m. m. iš 35 — 13, 1849/50 m. m. iš 53 — 33, 1850/51 m. m. iš 60 — 37, 1851/52 m. m. iš 42 — 27, 1852/53 m. m. iš 23 — 17. Mokytojas K. Daukša 1843 m. raporte pažymi, kad valstiečių vaikai mokosi lietuvių kalbos, o miestiečių — lenkų. Švobiškio mokykloje 1826 m. iš 8 mokinių lietuvių kalbos mokėsi 5, 1846/47 m. m. iš 10 — 5, 1849/50 m. m. iš 9 — 5, 1850/51 m. m. iš 12 — 8, 1852/53 m. m. iš 21 — 11. Nemunėlio Radviliškio mokykloje 1827 m. iš 13 — 10, 1841 m. iš 15 — 6, 1844/45 m. m. iš 12 — 7, 1849/50 m. m. iš 22 — 21, 1850/51 m. m. iš 20 — 19. Iš Papilio mokyklos raporto matyti, kad kone visi mokiniai visais metais mokėsi lietuvių kalbos. Naujamiesčio mokyklos raporte nėra grafų, rodančių kalbų mokymąsi.

Sunkiau sprendžiamas lietuvių kalbos mokymo klausimas aukštesniosiose reformatų mokyklose. Oficialiuose pamokų tvarkaraščiuose lietuvių kalba niekur neminima. Tačiau žemiausioje klasėje, pradėjus mokyti lotynų kalbos, taisyk-

les, teologines tiesas reikėjo paaiškinti mokiniams suprantama kalba. Tad be lietuvių kalbos, kaip pagalbinės priemonės, nebuvo galima išsiversti. Archyvinėje medžiagoje galima rasti ir konkrečių duomenų, kad lietuvių kalba buvo vartojama. Kristupas Radvila 1631 m. raštu įpareigoja kėdainiečius išlaikyti pamokslininkus: vieną lietuviams, antrą lenkams, ir jie turį būti parinkti tokie, kad ir mokykloje galėtų viešai dėstyti teologiją (oraz teologiją publice w szkole mógł czytać). Dar pažymima, kad būtų išlaikomas katekistas, mokąs lietuviškai⁷⁰. 1698 m. Kėdainių sinodas praneša, kad 50 egzempliorių plačiųjų ir tiek pat mažųjų katekizmų perduoda rektoriui, kad jais galėtų naudotis studentai⁷¹.

Nuo XVIII a., grįžus lietuviams, ypač valstiečiams, į katalikybę, Kėdainių reformatų bendruomenė virto lenkiška, tad ir mokykloje galėjo išsiversti be lietuvių kalbos ir lietuviškų knygų. Tai rodo 1824 m. Kėdainių mokyklos knygų katalogas, kuriame nepamirėta nė viena lietuviška knyga⁷².

Biržų aukštesnioji mokykla negalėjo verstis be lietuvių kalbos. 1643 m. Vilniaus sinode nusiskundžiama, kad Biržų rektorius Bitneris nemokąs lietuvių kalbos ir negalįs kaip reikiant mokyti vietos vaikų (dziatek doskonale informować nie może). Buvo pageidaujama, kad vietoj Bitnerio į Biržų mokyklą atkeltų Kėdainių konrektorius poną Bočanskį, kaip šaunų lietuvi (jako doskonalego Litwina), nes kitaip čionykščiai vaikai turį tuščiai gaišti (stereliter wakować muszą)⁷³. Po poros metų biržie-

⁶⁷ Ten pat, apl. 8.

⁶⁸ MAB, f. 40, b. 1132.

⁶⁹ RB, f. 93, apl. 1.

⁷⁰ Ten pat, apl. 19.

⁷¹ Ten pat, apl. 16.

⁷² Ten pat, apl. 7.

⁷³ MAB, f. 40, b. 1132.

čiai vėl skundėsi, kad lietuvių kalbos mokytojo dar nesulaukė⁷⁴.

Tie duomenys rodo, kad ne vien alumnai, bet ir kiti mokiniai, bent žemesnių klasių, naudojosi lietuviškomis knygomis ir lavindavosi lietuvių kalba.

J. Bušinskis savo knygoje „Brzegi Niewiaży“, kalbėdamas apie Kėdainių mokyklą, stebisi, kodėl ši gimnazija nėra išleidusi jokio mokslininko, poeto ir žymaus asmens, kai Kražių gimnazija yra davusi tiek žymių ir mokslingų žmonių. Tuo atžvilgiu Kėdainių mokykla, žinoma, negali susilyginti su Kražių. Be abejo, ir Kėdainių, ir kitose reformatų mokyklose buvo gabių jaunuolių. Jei-gu jie būtų turėję galimybių pasireikšti viešajame gyvenime ir spaudoje, žinoma, būtų daugiau davę mūsų kultūrai. Tačiau teigti, kad Kėdainių mokykla nieko nedavusi mūsų raštijai, negalima. Reformatų mokyklos, ypač Kėdainių, išugdė nemaža lietuviškos spaudos darbuotojų. Nuo XVI a. iki XX a. pradžios jie yra išleidę 11 giesmynų, 18 katekizmų, 8 agendas, 4 evangelijas, 1 postilę ir 4 šventraščius. Be mūsų amžiuje išleistųjų, jie dar paruošė apie 46 knygas. Nors jos yra religinio turinio, verstos iš kitų kalbų, dažnai perspausdinamos, su nežymiais pataisymais vis dėlto reikšmingos kultūros istorijai. Knygų vertė-

jų, daugiausia Kėdainių mokyklos auklėtinių, be tų, kurie jas recenzavo ir rūpinosi išleidimu, būta nemažo būrio V. Biržiška mini 25 reformatų spaudo darbuotojus⁷⁵.

Be religinio turinio raštų, reformatai mėgino tyrinėti lietuvių kalbą ir ruošti pasaulietinio turinio veikalus. Karolis Nerlichas parengė lietuvių kalbos gramatiką, kurios rankraščio nerasta. Kristupas Daukša parašė lietuvių-lenkų kalbų žodyną ir lietuvių kalbos gramatiką Aleksandras Močulskis išspausdino 5 diaktinio turinio knygeles vaikams. Edvardas Daukša buvo savitas poetas, Stanislovas Dagilis — aušrininkų poetas A. Mickevičiaus ir A. Puškino kūrinių vertėjas, S. Laurynavičius, Kauno apskritinės mokyklos vedėjas, matyt, palaikė ryšius su D. Poška, kurio poetiniai vertimai per jį buvo perduoti Vilniaus universitetui⁷⁶. Aleksandras Griškevičius, 1818—1824 m. mokėsis Kėdainių mokykloje, buvo kovotojas prieš religinį fanatizmą ir aviacijos pradininkas Lietuvoje⁷⁷.

Atsižvelgiant į sunkias Lietuvos reformatų veiklos sąlygas ir apskritai į senesnių amžių kuklų kultūrinį palikimą, savo mokyklose jie yra išugdę švietėjų, pasidarbavusių nacionalinei kultūrai.

VVPI
Lietuvių k. ir literatūros katedra

Įteikta
1971 m. birželio mėn.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ V. Biržiška, Aleksandrynas, Cikaga, t. I, 1960; t. II, 1963.

⁷⁶ M. Lukšienė, Lietuvos švietimo bruožai XIX a. pirmojoje pusėje, K., 1970, p. 93.

⁷⁷ Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, V., t. I, 1966, p. 606—607.